

Araştırma Makalesi • Research Article

EHL-İ SÜNNET'TE İMÂMET ANLAYIŞI: EŞ'ARÎ VE MÂTÜRİDİLİK ÖRNEĞİ*

The Concept of Imamate According to the Ahl As-Sunnah

Mehmet Mehdi DEMİREL^a

^a Adıyaman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman/Türkiye, email: mehdi.demirel@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4683-7634

ÖZ

İslâm düşünce tarihinin başlangıcından bu yana mezheplerin gündemlerini meşgul ettikleri ve tartıştığı konuların başında şüphe yok ki imâmet ve hilafet konusu olagelmıştır. Tarih boyunca Müslüman nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Ehl-i Sünnet'in itikadî mezheplerinden olan Mâtürîdilik ve Eş'arîliğin meydana gelme süreçleri, imâmete (hilâfet) dair görüşlerinin tarihi süreç içerisindeki olaylar bağlamındaki yeri; imâmetin gerekliliğinin bu iki ana ekole göre ele alınmış dönemin şartları çerçevesinde incelenmiştir. Müslüman toplumlarda aynı zaman diliminde birden çok imam/halife bulunmasının mümküniyeti ve bu durumun yol açabileceği olası tehlikeler ve bunun çözümüne dair değerlendirmeler ele alınmıştır. İmam/halifenin nasıl seçileceği Eş'arî ve Mâtürîdî anlayışın tezleri doğrultusunda incelenmiştir. Yine imamın/halifenin görev sorumlulukları ve imamın görev süresi ile alakalı tartışmalar çerçevesinde çıkan görüşler, imamda bulunması gereken özellikler ve bu özelliklerin imam seçimine etkisi ve son olarak da imamın hangi koşullarda görevden alınıp alınmayacağı konuları Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde izah edildi. Bu konular işlenmeden önce imâmetin hem sözlük hem de terim anlamı üzerinde duruldu, genel manada kavramsal tahlili yapıldı. Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik mezheplerinin imâmete yani İslâm devlet başkanlığı kurumuna bakış açıları ele alınmaya çalışıldı. İslam tarihinde Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde meydana gelen hadiselerin imâmetin gelişim sürecine etkisi incelendi. Daha sonra ise Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğin imâmet konusuyla alakalı görüşleri ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışıldı. Bu çalışmada Eş'arî ve Mâtürîdî alimlerinin temel eserlerinden faydalanılarak konunun anlaşılmasına katkı sunmak amacıyla görüşleri karşılaştırmalı olarak ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Eş'arîlik, Mâtürîdîlik, İmamet, Hilafet, Mezhep, Ehl-i Sünnet

ABSTRACT

Undoubtedly, the imamate and the caliphate have been at the forefront of the issues that sects have occupied and discussed since the beginning of the history of Islamic thought. The formation processes of Mâtürîdism and Ash'arism, one of the sects of Ahl as-Sunnah, which constituted the majority of the Muslim population throughout history, and the place of their views on imamate in the context of historical events. historical process; The necessity of the imamate was examined according to these two main schools and examined within the framework of the conditions of the period. The possibility of having more than one imam/caliph at the same time in Muslim societies and the dangers of this situation and the evaluations for the solution of this situation are discussed. How the imam/caliph will be chosen has been examined in line with the theses of Ash'ari and Mâtürîdî understanding. Again, the responsibilities of the imam/caliph and the duration of the imamate, the characteristics that the imam should have and the effect of these characteristics on the selection of the imam, and finally, the issues in which the imam cannot be dismissed are discussed. The framework of the understanding of Ahl as-Sunnah is explained. Before moving on to these topics, both the dictionary meaning and the term meaning of the word imamet were emphasized and a general conceptual analysis was made. It has been tried to deal with the perspectives of Ash'arism and Mâtürîdî sects on the institution of imamate, that is, the Presidency. In the history of Islam, Hz. Hz. Hz. The effects of the events that took place in the periods after the Prophet on the development process of the imamate were examined. Later, the views of Ash'arism and Mâtürîdism about imamate were tried to be put forward with their main lines. In this study, the views of Eş'arî and Mâtürîdî scholars were discussed comparatively in order to contribute to the understanding of the subject by making use of the basic works.

Keywords: Kalam, Imamate, Caliphate, Asharism, Mâtürîdism, Denomination, Ahl-i Sunnah

GİRİŞ

İslâm düşünce dünyasında Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte İslâm toplumunda diğer toplumlarda da görülebilen bazı görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılıklarının içerisinde önemli bir yeri haiz olan konulardan birisi de hiç şüphe yok ki “imâmet” meselesidir.

Hız. Peygamber, yaşadığı süre zarfında hem nübüvvetin gereği olarak Yüce Allah'ın mesajını insanlara ulaştırmış ve beyan etmiş, hem de onların günlük hayattaki işlerini düzenlemiştir. Adli uyumsuzluklarını çözmüş, ahlaki açıdan üstün karakter sahibi insanlara dönüştürmüş, idari birliğin tamamlanmasının ardından da devlet yönetimi, ordu kumandanlığı vazifelerini yürütmüştür. Müslüman ilim adamları, Hız. Peygamber'in vefatını müteakip nübüvvet makamının son bulduğu, bunun dışındaki sorumluluklarını bir zatın yüklenip yalnız başına veya birtakım vazifeleri ikincil mertebede sorumlu kişi ve makamlara bırakarak yapması ve bu şekilde İslâm ümmetinin birliğinin, dirliğinin ve düzenli yaşamasının tesis edilmesi gerektiği noktasında ittifak halindedirler.¹

Hız. Peygamber ahirete irtihal edince, henüz cenazesi defnedilmeden önce sahabeler Beni Saide gölgeğinde bir araya gelerek ümmetin işlerini idare etmek üzere Hız. Peygamber'in yerini kimin alacağı hususunu görüşmüşlerdir. Hız. Peygamber'in anısına hüürnetsizlik şeklinde nitelendirenler olsa da eski Arap gelenekleri göz önünde bulundurulunca bu durumun normal olduğu görülür. Hatta kabilecilik anlayışının yeniden canlanması endişesi göz önüne alınınca, Hız. Peygamber'in yerine geçecek devlet başkanını belirleme işinin, cenazenin defnedilmesinden önem sırasına göre daha öncelikli olduğu söylenebilir. Beni Saide denilen yerde gerçekleşen hararetili ve uzun süren münakaşaların ardından, Hız. Ebû Bekir'in halife olması kararlaştırılarak kendisine tabi olundu ve ona “Halifetü Resulillah” (Allah'ın elçisinin halifesi) nitelendirmesi yöneltildi. Halife kavramının Müslümanlar tarafından öne sürüldüğü ve devlet hâkimiyetini haiz kişiyi belirtmek için ilk defa ifade ediliyor oluşu dikkate şayandır.² Beni Saide'de oluşturulan bu yönetim biçimi, Arap idari gelenekleri çerçevesinde oluşturulmuş ve müteakip nesiller aracılığıyla İslami kimliğe büründürülmüştür. İlk kez burada mevzubahis yerde başlayan ve zaman geçtikçe derinleşen idari problemin dinî sahaya da aktarılması neticesinde dini anlayış da siyasal zemine taşınmış oldu.³

Hız. Ebû Bekir'in (r.a.) ahirete irtihalinden evvel Hız. Ömer'i (r.a.) imâmet makamına kendisinin yerine geçirmiş (istihlaf) ve böylece sahabeler itiraz etmeden Hız. Ömer'e (r.a.) tabi olmuşlardır. Hız. Ebû Bekir'in (r.a.) imam seçimindeki bu pratiğini bir kısım kişiler “atama”, bir kısmı da “aday gösterme” olarak değerlendirmişlerdir.

Hız. Ömer (r.a.), vefat etmeden önce yerini bırakacağı halifenin belirlenmesi işini altı kişiden oluşan bir gruba sevk etmiştir. Bu heyetteki kişiler, Abdurrahman b. Avf'ın (r.a.) sahabeler arasında yaptığı kamuoyu araştırması ve birtakım incelemeler neticesinde aralarından Osman b. Affan'ın (r.a.) halife olmasını kararlaştırmışlardır.

Hız. Ali'nin (r.a.) halife olarak seçilmesi ise önceki üç halife gibi sahabelerin tamamının veya çoğunluğunun görüş birliği ile olmamıştır.⁴ Hız. Ali'ye (r.a.) her ne kadar Hız. Talha (r.a.), Hız. Zübeyr (r.a.) gibi sahabeler biat etmişlerse de Sa'd b. Ebî Vakkas (r.a.) gibi önemli birçok sahabe, kendisine biat etmemiştir. Yakın İslâm beldelerindeki halk arasında da farklı yönelimler bulunmaktaydı. Hız. Ali'nin

¹ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006), 59-60; Mehmet Evkuran, *Sünni Paradigmayı Anlamak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 154-174.

² Ebû'l-Muîn Meymun b. Muhammed Neseî, *Tabsıratu'l-Edille* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), II/460-479.

³ Hüseyin Tâhâ, *el-Fitnetü'l-Kübrâ* (Kahire, 1966), 232.

⁴ Ebu Mansur Bağdadi, *Usulü'd-din* (Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, 1981), 275-276.

(r.a), muhalifleri Hz. Osman'ı (r.a.) kuşattığı sıralarda bayram namazını kıldırması ve aynı zamanda Hz. Osman'ın (r.a.) cenazesıyla ilgilenmemiş olması, isyancıların vali değişikliği gibi bazı isteklerini yerine getirmesi gibi tutumlarından dolayı hakkında bazı kaygılar meydana gelmiş, hatta Hz. Talha (r.a.) ve Hz. Zübeyr (r.a.) de kendisinden ayrılmak suretiyle Hz. Aişe (r.anha) ile birlikte Basra'ya gitmişlerdir. İki tarafın rızasıyla ittifak, barış ve güvenlik sağlanamayınca Hz. Ali (r.a.) savaş yoluna başvurdu ve meşhur Cemal ve Sıffin hadiseleri cereyan etti.

İlk dört halifenin idarenin başına gelme modeliyle alakalı yaygın anlayışa göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) “genel şura” yöntemiyle,⁵ diğer bir ifadeyle ehl-i hal ve'l-akdin ekseriyetinin oyuyla seçilmiş,⁶ Hz. Ömer (r.a.) “atama” (velayet-i ahd) yöntemiyle başa gelmiş,⁷ Hz. Osman (r.a.) “özel şura” yani, önceki halifenin seçmiş olduğu birkaç kişinin belirlemesiyle göreve gelmiş ve Hz. Ali (r.a.) ise “ehl-i hal ve'l-akd”in ekseriyeti tarafından⁸ tayin edilmiş ve ardından hepsine tabi olunmuştur.⁹

Hz. Peygamber henüz hayattayken din veya dünya ile alakalı işleri ayırma yoluna gitmemiş ve arkadaşlarıyla beraber yaşadığı hayat koşullarında onları her daim doğru yola yönlendirmiştir. Onun sözlü ya da uygulamalı öneri ve tavsiyeleri bazen vahiy kaynaklı, bazen de karakteristik özelliklerinden kaynaklıdır. Bütün bunlarla beraber Hz. Peygamber dönemi nebevi yönlendirmeler çerçevesinde teşekkül eden bir sosyal uzlaşma dönemi niteliğindedir. Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinin ardından ise Müslümanlar, karşılaştıkları problemlere naslar aracılığıyla ulaştıkları bilgiler ve sosyo-kültürel tecrübeleri ile çözüm üretmeye çalışmışlardır. Bu durum zaman içerisinde onların bu yöndeki çabaları, dinin farklı şekillerde anlaşılma şekilleri olan mezheplerin doğuşuna sebep olmuştur. Yani insanlar idari, sosyal, tarihi ve daha pek çok sebepten dolayı dini alanda farklı görüşler ortaya koymuşlar, ardından bu farklı yaklaşımlar, mezheplerin doğuşuna zemin oluşturmuştur.

İslâm itikadı temelinde oluşan ekoller, ileri sürdükleri görüşleri gerekçelendirirken İslâm tarihinin ilk zamanlarında meydana gelen bu gelişmeleri kendi anlayışları etrafında anlamış ve değerlendirmişlerdir. Muhtelif biçimlerde ele alınan ve ihtilaflara sebep olan konuların başında hiç şüphesiz imâmet meselesi gelir. Kur'an ve sünnette idare biçimini teşkil eden herhangi bir nasın bulunmaması, imâmetle alakalı farklı görüşlerin şekillendirilmesine ve anlayışların oluşmasına sebep olmuştur. İslam dünyasının büyük çoğunluğunu oluşturan Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik mezheplerinin tarihten bu yana imâmete dair görüşleri ve imâmetle olan ilişkileri çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu anlayış ve duruş, bugünümüzde de gelecekte de din-imâmet ilişkisinin nasıl olması gerektiği hususunda önemli ipuçları verecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Burada imâmet kelimesi sözlük ve terim anlamlarının yanı sıra İslam düşünce tarihinde kullanıldığı farklı boyutları ile incelenecektir.

⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, *el-İ'tikad ve'l-Hidaye ila Sebili'r-Reşad Ala Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaeti* (Beyrut: Daru'l-Yemame, 1998), 471.

⁶ Ebû'l-Yusr Pezdevî Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük (Kayıhan Yayıncılık, 1994), 262; Nesefî, *Tabıratu'l-Edille*, II/II/463; Ebû'l-Hasan Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Sâlim Amidi, *Ebkaru'l-Efkar fi Usuli'd-Din* (Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2003), 532.

⁷ Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'ari, *el-İbane an Usuli'd-Diyane* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 18; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 265; Amidi, *Ebkaru'l-Efkar fi Usuli'd-Din*, III/547; Aliyyu'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Hüseyin Erdoğan (İstanbul: Hisar Yayınları, 2010), 171-175.

⁸ Muhammed Rıza, *Ali b. Ebi Talib Rabiu'l-Hulefai'r-Raşidin* (Daru Alemu'l-Kutub, 2005), 102.

⁹ Ebû Bekir İbn Arabî, *el-Avasım vel-Kavasım* (Katar: Daru's-Sekafe, 1987), 49-65; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 41; Sabri Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, *AÜİF Dergisi* XXVII (1986), 173.

1.1. Sözlük Anlamıyla İmâmet

Emmen, İmâmen, veya İmâmeten biçiminde üç farklı fiili mevcut olan bu kavram; kastetmek, öne geçmek, imam olmak anlamlarına gelir.¹⁰

Sülâsi mücerredin birinci bâbında ve ziyade bablarda değişik şekillerde kullanılmakta olan bu kelime, genel olarak öne geçmek ve kastetmek manalarına gelmektedir.¹¹ Bir topluluğa imam oldu manasına da *emmehüm* veya *emme bihim* şeklinde kullanılır. Bu takdirde de öne geçmek, imam olmak, insanlara takaddüm etmek manalarını ifade eder. İmam da kendisine uyulan kişi demektir. İmam kelimesi yukarıda belirttiğimiz gibi aslında fiil olup sonradan isim olarak kullanılmıştır.¹²

Meşhur lügat âlimi Fîrûzabâdi (1329-1414) imam kavramının bunların dışında şu anlamlarda da geçtiğini ifade eder: “duvar ustalarının duvarı düzgün yapmak için kullandıkları çirpi ipi, bir işi üzerine alıp ıslah ve tanzimi ile uğraşan zat, Kur’ân-ı Kerim, Peygamber Efendimiz, halife, komutan, delil, başka şeyleri güden kimse”.¹³ Buna göre Kur’ân-ı Kerim Müslümanların imamı, Peygamber Efendimiz ümmetin imamı, halife halkın imamı, komutanda ordunun imamı olmaktadır.

Türkçede ise imam, namazda kendisine tabi olunan kişi, bir mezhepte kendisine uyulan, içtihat ve görüş sahibi (İmam-ı A’zam, İmam Mâtürîdî gibi) şahıslar için kullanılır. Ayrıca imam kavramı bir ilim dalında çok ilerlemiş, sözü senet kabul edilecek mertebeye yükselmiş ilim sahipleri hakkında da kullanılır. İmam Gazzâlî ve İmam Buhârî buna örnek olarak gösterilebilir. Bizim konumuzla alâkalı şekilde Halife-i Müslimin ve Emîru’l Müminin için de imam kelimesi kullanılır.¹⁴ Namaz imamını sözü geçen imamdan ayırmak içinse namazda imamlığa “imâmet-i suğra” halifeliğeyse “imâmet-i kübrâ” tabirleri kullanılır.

Namazda kendisine tabi olunan kişiye imam denildiği üzere halifeye de imam denilmesinin sebebi, Müslümanların namazdaki imama uymaları ve ona tabi olmalarının vacip olması gibi halifenin de din ve dünya işlerinde, emirlerine uymanın ve tabi olmanın gereğinden dolayıdır.¹⁵ Bizim üzerinde çalışma yaptığımız “imâmet” de hilâfet ve imâmet-i kübrâ manasındaki imamlıktır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki, imâmet kastetmek, öne geçmek, önder olmak ve imam olmak mânasına gelmektedir. Yaygın olarak namazda kendisine tabi olunan kişiye imam denilse de kelimenin kökü itibarıyla imam çoğunlukla kendisine tabi olunan kimse demektir.

İmâmet kelimesinin lügat manasını bu şekilde açıkladıktan sonra ıstılah mânasını incelemeye çalışalım.

1.2. Terim Anlamıyla İmâmet

İmamet, konusu itibarıyla kelim ve fıkıh âlimleri tarafından eskiden bu yana ele alınıp üzerinde çalışılmasına rağmen üzerinde birleşilen bir tarif bulmak hiçte kolay değildir. En çok atıf yapılan Cüveynî'nin tarifleriyle başlayarak birkaç tarifi belirtip bu tarifler üzerinden imâmetin terim anlamını anlamaya çalışacağız. Cüveynî, imâmeti:

¹⁰ Muhammed b. Mükerrrem el-İfriki el-Mısri İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Daru Sadır, ts.), XIV/287-288; Ebü't-Tâhir Fîrûzâbâdî, *el-Okyânüsü'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhit*, çev. Âsım Efendi (Beyrut, 1986), IV/IV/74.

¹¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, c. XIV/288; Fîrûzâbâdî, *el-Okyânüsü'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhit*, c. IV, 174-175.

¹² İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, c. XIV/290; Fîrûzâbâdî, *el-Okyânüsü'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhit*, IV/179.

¹³ Fîrûzâbâdî, *el-Okyânüsü'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhit*, IV/180.

¹⁴ Şemseddîn Sâmi, *Kamûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015), 162.

¹⁵ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 191.

“Din ve dünya işlerinde umûmî ve husûsî meselelerde genel ve tam başkanlık”¹⁶ şeklinde tarif etmektedir. Fahreddin er-Râzî’nin imâmet tanımı ise şu şekildedir:

“Kişilerden birisi için din ve dünya işlerinde umumi başkanlıktır.”¹⁷ Cürcânî de:

“Din ve dünya işlerine ikisine birden genel başkanlık eden kimse”¹⁸ şeklinde bir tarif yapmıştır. İbn Haldûn ise imâmeti, dinin temel ilkelerinin yerine getirilmesinde ve dünya işlerinin yürütülmesinde şeriatın sahibine hilâfet (vekalet) olarak ifade eder.¹⁹

Görüldüğü üzere buraya kadar geçen tariflerde imâmetin temel esası, ümmetin dini ve dünyevi alandaki işlerinin idare edilmesinde Hz. Peygamber’i temsil edecek bir şahsın devlet başkanlığı olarak ortaya konmuştur. Bu anlamda imâmet, insanların ortaya attığı idare şekillerinden ayrılarak İslam’a mahsus bir idare biçimi olarak öne çıkmaktadır.²⁰

Bu yönleriyle ele aldığımız ve buraya kadar ifade ettiğimiz tarifler dikkate alındığında imâmet:

1. Peygamberlik makamının vazifelerinden bazılarını yapabilme noktasında Hz. Peygamber’e halef olmak, başka bir ifadeyle ona vekalet etmektir.
2. İmam’ın halifeliği mutlak değil mukayyettir. Asaleten olmayıp vekaletendir.
3. Hz. Peygamber’e halef olacak olan imam dini alanın korunması ve dünya hayatına dair sorumlulukların yürütülmesi noktasında onun vekilidir.
4. İmam veya halife Hz. Peygamber’in vekilliği görevini yürüttüğü için müvekkilin dilek, emir ve nasihatlerine, usûl ve yöntemine uygun hareket edip onun sünnetine tabi olduğu sürece halifeliği geçerlidir. Mevzubahis ilkelere uygunluğu arttıkça hilafetin kabul görürlüğü artacağı gibi uymadığı takdirde de hilafetin değeri ortadan kalkacaktır.
5. İslâmî bir yönetim biçimi olarak imâmette din ile dünya işlerinin dinin emir ve yasakları çerçevesinde düzenlenmesi gerekir.
6. Hz. Peygamber’in ümmetine mahsus bir idare biçimi olarak imâmet diğer idare biçimlerine göre farklılık arz eder.

Zikrettiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere imâmet, dini alanın muhafazası ve dünya işlerinin dinin emir ve yasakları çerçevesinde yönetilmesi konusunda Hz. Peygamber’in yerine gelecek zatın devlet başkanlığıdır.

2. Eş’arî ve Mâtürîdîlik’te İmâmet Anlayışı

2.1. İmâmetin Gerekliği

İmâmet konusuyla alakalı ele alacağımız ilk mesele, ümmetin idaresi noktasında bir yöneticiye gerek duyulup duyulmadığı ve bunun temellendirilmesi hususudur. İtikadi fırkaların çoğu- Hâricîlerin Necedât ekolü dışında kalan kısmı, Mürcie, Ehl-i Sünnet, Mu’tezile ve Şia- imâmet makamının gerekliliği hususunda görüş birliği içerisindedir.²¹

Ehl-i sünnet mezheplerden Eş’arîliğe göre imam, İslâm toplumuna dinî ve dünyevî konularda liderlik yapar, İslâm devletini her çeşit saldırıdan korur, sorunları çözümler ve haksızlığa uğrayanların yanlarında olarak haklarının teslim edilmesi noktasında üzerine düşeni yapar. İslam topraklarının,

¹⁶ İmamü’l-Haremeyn Cüveynî, *Gıyasü’l-Ümem fi’t-Tiyâsi’z-Zulem* (İskenderiye, 1979), 55.

¹⁷ Sa’duddin Mes’ud b. Ömer Taftâzânî, *Şerhu’l-Makasid* (Beyrut: Alemu’l-Kutub, 1998), 234; Muhammed Ali b. Muhammed Tehanevi, *Keşşafu Istilahati’l-Fünun* (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 92.

¹⁸ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf* (Mısır, 1907), 463.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 190-191.

²⁰ Ziyaüddin Rayyis, *en-Nazariyyatu’s-Siyasiyyetu’l-İslâmiyye* (Kahire: Daru’t-Turas, 1976), 122-126.

²¹ Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal* (Beyrut: Müessesetu’l-Kutubi’s-Sekafiyye, 1994), 143.

hudutlarının korunması ve devlet otoritesinin sağlanması amacıyla imam belirlenmesi gereklidir. Çünkü toplumu yöneten bir lider olmadığı takdirde karışıklıklar meydana gelir, toplumda birlik ve düzen ortamının oluşması güçleşir. Böylece insanlar arasında çatışmalar, cepheleşmeler, gruplaşmalar meydana gelir, toplum bölünür, kötülükler ve düşmanlıklar çoğalır ve kriz kaçınılmaz olur. Zikredilen tüm bu risklerin ortadan kaldırılması için bir imamın tayin edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı imam belirlenmesi vâciptir. Eş'arî âlimlerinden Cüveynî bu hususta imam tayininin ne kadar kritik olduğunu belirtme noktasında sahabenin, imamın belirlenmesi maksadıyla Hz. Peygamber'in defni meselesini az bir vakit ertelediğini ifade etmiştir.²² İmâmetin gerekliliğinin naklî dayanağı ise imama tabi olarak ibadet edilmesiyle ilgili emirlerin bulunduğu dinî hükümlerdir.²³

Öte yandan Cüveynî imâmet meselesinin itikadî bir konu olmadığını belirtmiştir.²⁴ Ayrıca imamın bazı zamanlarda olmayabileceğini söyleyen Cüveynî bu meseleyi şu şekilde izah eder: Toplumun nübüvvete duyduğu ihtiyacı imâmete göre daha fazladır. Ümmet bir zamanda dini koruyucusu olan peygamberden mahrum kalabileceği gibi imamdan da mahrum kalabilir.²⁵

Mâtürîdilerde ise toplumda sadece devlet otoritesiyle önüne geçilebilecek nitelikteki zararların ortadan kaldırılması ve İslam dininde yasal zeminde ele alınan muamelat, münâkehât (nikah), cihad, hudûd (hadler), Cuma ve Bayram gibi sembolik anlamı olan ilkelerin yerine getirilmesi için imâmetin gerekliliğini savunmakta, ayrıca insanların kendi başına bırakıldığı takdirde, toplumda kargaşanın hakim olacağı ve her kişi ve topluluğun kendi menfaatleri doğrultusunda bir sistem ve uygulama ile işlerini idare edeceğini, böylece toplumun yapısını bozup fitne ve fesadın genele hakim olmasına, toplumun helakietine sebep olacağını belirterek imâmetin vücubiyetini temellendirmektedir. Böylece dinin temel amaçları ve toplumun menfaatinden yola çıkarak imâmetin vücubiyetini delillendirmektedirler.²⁶

Mâtürîdiler imâmetin vücubiyeti ile alakalı düşüncelerini Hz. Peygamber'den aktarılan bazı hadislerle dayandırmışlardır. Bu rivayetlerden bir tanesi şudur: "Kim zamanın imamını tanımadan ölürse câhiliye ölümü üzerine ölmüş olur."²⁷ Bununla birlikte sahabe, Hz. Peygamber'den sonra imâmet meselesini en mühim vazife olarak kabul etmiş ve bu hususta ittifak etmişlerdir.²⁸ Hz. Peygamber'in henüz cenazesi kaldırılmamışken Sahabenin ihtilaf ve ayrılıklara yol vermemek için ilk iş olarak hemen imam tayini üzere bir araya gelmesi ve bu hususta ortak bir karara varması, imâmetin vücubiyetini gözler önüne sermektedir.²⁹

Mâtürîdî ekolünün kurucusu İmâm Mâtürîdî'ye göre, imâmet konusu, îtikadî olmayıp, akli bir meseledir. Aklın yanı sıra, yönetim kültürü ve tarihi hakikatler de bir idarecinin bulunmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.³⁰

İmâm Mâtürîdî, toplumdaki düzeni temin edecek bir imamın vücubiyetini savunmakla birlikte onun kim olacağı, nasıl belirleneceği ve hangi nitelikleri bulduracağı hususunda Kur'an'da açık bir

²² Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 55-56.

²³ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 57.

²⁴ İmamü'l-Haremeyn Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd* (Mısır, 1950), 410.

²⁵ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 57.

²⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 268; Neseî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/823; Bağdadi, *Usulü'd-din*, 272.

²⁷ Hafız Ebû'l-Huseyn b. Haccac Müslim, *Sahihu Müslim* (Riyad: Daru Tayyibe, 2006), blm. imare 13.

²⁸ Neseî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/48.

²⁹ Taftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, 236; Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 74; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 346; Amidi, *Ebkaru'l-Efkar fi Usulü'd-Din*, 417.

³⁰ Ebû Mansur Muhammed Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an (Te'vilâtu Ehl-i Sünne)* (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 441-446.

delilin olmadığını belirtir. Ona göre imâmet meselesinde her mezhebin muhtelif görüşler ortaya atması da Kur'ân'da bu hususta açık bir mesajın bulunmayışından kaynaklanır.³¹

2.2. İmam'da Bulunması Gereken Vasıflar

Eş'arîlere göre öncelikle imam bülüğa ermiş, Müslüman, erkek, özgür, müctehid, zeki ve kuvvetli olmalıdır. Bununla birlikte imam cesaretli ve girişken de olmalıdır. Diğer türlü imamın toplumu idare etmesi ve orduyu komuta vazifesini yürütmesi mümkün olamaz. Diğer taraftan imam toplum faydasını gözecek, çalışmaları yürütebilecek, ordunun donanımını temin edip sevk ve idaresini yapabilecek, vatanın sınırlarını muhafaza edebilecek gücü ve toplumun işlerini koordine edebilecek basiret ve feraseti kendisinde bulundurmasıdır. İmâmın karakteristik özellikleri de onu hadleri uygulama vazifesi noktasında engellememelidir.³² Kadınlar ise imâmet ile ilgili vazifeleri yerine getirme noktasında uygun değildirler. Çünkü onlar, evde bulunmaları gerektiğinden sahaya çıkamaz ve öne atılamazlar. İmâmın birçok görevi ise girişkenliği/atılğanlığı gerektirir. Bu sebepten kadınlar, imamlık yapamaz.³³

İmâm ortaya çıkan yeni konular hususunda ictihad yapabilecek bilgi birikimi ve donanımına ve fetva verebilecek ölçüde ilmi haiz olmalıdır. İmâmın nesebi konusu da tartışılan konulardan biridir. Eş'arî âlimi Cüveynî hususen "Kitâbu'l-İrşâd" isimli eserinde imamın Kureys'ten seçilmesi konusunda alakalı net bir görüş belirtmekten geri durmuş ve bu meselenin farklı şekillerde yorumlanabileceğini vurgulamıştır. "Luma'u'l-Edille" ve "el-Gıyâsi" isimli çalışmalarında ise imamın Kureys'ten seçilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. İmâm, ilim noktasında yetkin olmalıdır. Hatta ehillik ve takva sahibi olmasının yanı sıra sahip olması gereken en önemli nitelik, ilimdir. Çünkü imam, ilim sahibi değilse dinin emir ve yasaklarını tek başına uygulaması mümkün olmaz. Cüveynî imamın masum olmadığını vurgulamıştır. İmamı seçenler de ismet sıfatına sahip değildir. Nitekim Hz. Ali ve çocukları Hasan, Hüseyin ve onların da çocukları kendilerinin masum olduklarını söylemiş değillerdir. Buna karşın kendilerinin hata ve günahın beri olmadıklarını ifade etmişlerdir. Onlar tevbe ederek Yüce Allah'a yönelmişlerdir. Bu hususta "Peygamberler de masum olduğu halde istiğfar etmişlerdir." denilmesi uygun olmaz. Çünkü mutlak manada peygamberler de hata ve günahın arınmış değillerdir. Kur'an'da belirtilen peygamber zelleleri bunun ispatıdır.³⁴

Eş'arî âlimi Cüveynî'ye göre imamın muhtelif görüşleri ortak bir noktada uzlaştırma yeteneği bulunmalıdır. Aksi takdirde imam, toplumda birliği sağlayamaz, ihtilaflar artar ve devletin otoritesi sarsılır. Özetle imam yetkin, yetenekli, kendi başına karar alma iradesi ortaya koyabilen, hür bir biçimde uygulayabilen, orduyu sevk ve idare edebilecek gücü haiz, hakkı ayakta tutarken baskılara ve kınamalara karşı boyun eğmeyen nitelikte bir zat olmalıdır. Cüveynî "el-Gıyâsi" isimli eserinin bir bölümünde imamda aranan vasıfları, hürriyet ve neseb olarak iki başlık altında ele almaktadır. O, ilgili eserin farklı bir yerinde ise imamda olması gereken en önemli niteliğin ehliyet ve tek başına toplumu yönetebilme yeteneği olduğunu ifade etmiştir.³⁵

Mâtürîdîlere göre ise idarecilik, yöneticinin toplum üzerindeki en etkili yoludur. Eşyanın doğası gereği, İslam toplumunun liderinin Müslüman olması şarttır. İslam'ın ilkelerini ikame edecek ve İslam toplumuna liderlik edecek idarecilerin Müslüman olmasından daha doğal bir şey

³¹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân (Te'vîlâtü Ehl-i Sünne)*, 441-446; Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 23.

³² Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 426.

³³ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 97.

³⁴ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 212-215; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 427.

³⁵ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 92-214.

düşünülemez.³⁶ İslam'a inanmayan ve onu hayat nizamı olarak kabul etmeyen birinin İslam'ın hedef ve amaçlarını yerine getirebileceğine inanmak ve ona güvenmek mümkün değildir. Müslüman din adamları, “Gayr-ı müslimler (kâfirler) lehine mü'minlerin aleyhine bir yol yoktur,”³⁷ âyetine dayanarak imamda bulunması zorunlu olan başlıca vasfın Müslüman olmak olduğunu ileri sürmüşler³⁸ ve Müslüman olmayan birisinin Müslümanların lideri olmasını uygun görmemişlerdir.³⁹ Mâtürîdî âlimlerinin ekseriyeti, “Erkekler, kadınların yöneticisi/koruyucusudur”⁴⁰ âyeti, Hz. Peygamber'in: “İşlerini bir kadının yönetimine bırakan hiçbir toplum iflah olamaz.”⁴¹ , “Kadınların akıllı ve dini eksiktir”⁴² gibi rivayetlere dayanarak kadınların devleti idare edemeyeceği görüşündedirler.⁴³

Mâtürîdî geleneğinde imam seçilebilmek için kişinin akıl sahibi, ergenlik çağına ermiş ve reşit olması şarttır. Akıl-bâliğ olmayanlar, dinen de sorumlu değildir. Akıl sahibi ve ergen olma, eda (fiil) ehliyetinin gereklerindedir. Eda ehliyeti şartının aranmasının altında, kişileri kendileri için işlem yapmalarının uygun görülmediği durumlarda, devlet işlerinin kendilerine bırakılamayacağı anlayışı yatmaktadır. Bu sebepten Mâtürîdî âlimlerine göre akıl sahibi olmayan kişinin imam olması imkânsız olduğu gibi, vazifedeyken akıl sağlığını yitiren kişinin de imâmetten azledilmesi gerekir.⁴⁴

Mâtürîdîlere göre, imamda bulunması gereken vasıflardan biri de hürriyettir. Mâtürîdî âlimlerin tamamı bu hususta görüş birliği içindedirler. Çünkü köleler imam olamaz. Zira köle efendisinin malıdır. Köleler, iradeleri ellerinden alınmış, başkalarının emirleri doğrultusunda hareket eder duruma düşmüşlerdir denilebilir. Kendileri için tasarrufta bulunamazlar. Bu sebepten başkalarını yönetme tasarrufu yetkisini vermek muhal olur. Çünkü köle, efendisinin işlerini yapmakla meşgul ve halk nezdinde da küçük görüldüğü için imam olması düşünülemez. Mâtürîdî âlimleri, kölenin toplumsal konumunu ve hükmetme hususundaki zayıflığını ileri sürerken bunu dört Raşit halifenin uygulamasıyla gerekçelendirirler.⁴⁵

İmâmet için aranan vasıflardan biri de imamın yetkinlik(kifâyet) sahibi olmasıdır. İmam yetenekli, birikimli ve cesur olmalı, devlet idaresinde toplumun faydasını gözetecek, çalışmalarını gözetim altında tutabilecek biçimde deneyimli ve becerikli olmalı, orduyu komuta edecek ve hudutları muhafaza edecek biçimde dirayet ve kararlılık sahibi olmalı⁴⁶, ümmetin idaresini yürütme hususunda ileri görüşlü ve geniş bilgi birikimine sahip olmalıdır. Cezai yaptırımları ve hadleri yapmada nefsinin duygularına kendini feda etmeyecek biçimde cesur, korkusuz ve dayanıklı olmalı. Şimdiye kadar zikrettiğimiz özellikleri “kifâyet” kavramıyla ifade edebiliriz ki, bu “kifâyet” koşulu hususunda icma mevcuttur.⁴⁷ Bazı âlimler, “kifâyet” kelimesinin karşın “dirayet”, “hidayet”, “istiklalîyet” ve “necdet” ifadelerini kullanmaktadır. Bu hususta mevzubahis bütün ifadelerin aslında bir liderin ya da yöneticinin, idarecilik bilgisi ve yönetim kabiliyetleriyle muttasıf olması, bununla beraber bilişsel ve uygulamalı eğitimini almış bulunması gerektiğini belirtmektedir.

³⁶ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku* (İstanbul, 1984), 318.

³⁷ Nisa, 4/141.

³⁸ Sayın Dalkıran, *Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnetin Şi'i Akidesine Tenkitleri* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000), 148.

³⁹ Amidi, *Ebkaru'l-Efkar fi Usuli'd-Din*, 484.

⁴⁰ Nisa, 4/34.

⁴¹ Buhari, “Mağazi”, 82; Tirmizi, “Fiten”, 75; Nesai, “Kudad”, 8

⁴² Buhari, “Hayz”, 6; Müslim, “İmare”, 32.

⁴³ Necla Akaya, “İslâm Hukuku'nda Kadının Siyasi Hakları”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* V/4 (1991), 64.

⁴⁴ Taftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, 233; Dalkıran, *Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnetin Şi'i Akidesine Tenkitleri*, 148.

⁴⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul, 1975), 114.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân (Te'vilâtu Ehl-i Sünne)*, 276.

⁴⁷ Rayyıs, *en-Nazariyyatu's-Siyasiyyetu'l-İslâmiyye*, 292.

Mâtürîdî âlimlerine göre imam ilim sahibi olmak zorundadır. Onların ekseriyeti imâmet için ilim vasfını şart koşarken aslında imamın içtihat edebilmesi gerektiğini ifade etmek isterler. Bu sebepten imam, “kâdi/hâkim” olabilecek ölçüde âlim bir zat olmalıdır.⁴⁸

Mâtürîdîlere göre bir diğer şartta imamın âdil olması meselesidir. Hatta görünürde âdil olmasını yeterli görenler bile vardır.⁴⁹ Adalet şartı, aranan mühim niteliklerden birisidir. Nitekim, adaletin gereğini şu âyet apaçık ortaya koymaktadır: “Muhakkak Allah katında en şerefliiniz, sizin en muttaki (günahlardan en çok sakınan) olanınızdır.”⁵⁰

Mâtürîdîlere göre, imam tayin edilecek kişinin, insanların en üstünü olması zorunlu değildir.⁵¹ İlk dört halifenin dördü de haktır.⁵² Fazilet sıralamaları hilafete geliş sıralamalarına göredir. Onlara göre peygamberlerden sonra insanların en faziletlisi sırası ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve sonra Hz. Ali’dir.⁵³

Mâtürîdî âlimleri, imamın Kureyş’ten seçilmesi gerektiğini savunurken bununla imamın yalnızca Haşimoğulları’ndan ve Hz. Ali’nin soyundan olmaması gerektiğini anlatmaya çalışmışlardır. Haşimoğulları’ndan olmayan ancak nesebi Kureyş’e dayanan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın halifelikleri bu görüşlerini ispat eden delillerdir. Kureyş, Nadr b. Kinane’nin nesebinden olan kişilerin adıdır. Haşim ise Hz. Peygamber’in dedesi olan Abdulmuttalib’in babasıdır.⁵⁴ Mâtürîdîliğin kurucusu olan İmâm Mâtürîdî ise, İslam’ın imâmet anlayışında büyük etki uyandıran ve bugüne kadar da canlılığını koruyan “Hilâfetin Kureyşiliği” konusunu detaylı inceleyerek bu konunun dinî bir vücutiyet olmayıp İslam’ın ilk zamanlarındaki sosyo-kültürel ve politik gereklilikler bakımından bir zorunluluk olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Halbuki Ebû’l- Muin en-Nesefî’nin de ifade ettiği gibi hem Maverâunnehir’li kelmacılar hemde Eş’ariler, imamların Kureyş’ten seçilmesi gerektiğini ortaya koyan hadis rivayetini, Kureyş’in tayini meselesinde salt bir dinî ilke olarak kabul etmişlerdir.⁵⁵

2.3.İmam’ın Belirlenmesi

İslam’ın yönetim anlayışı ile alakalı tartışmaların merkezinde, Hz. Peygamber’in vefatından sonra yerine gelecek imamın nasla mı yoksa tayin veya seçimle mi belirleneceği sorusu bulunmaktadır.

İlk dört halifenin devlet başkanlığına geçiş biçimine yönelik olarak hâkim görüşe bakılırsa Hz. Ebû Bekir “genel şura” yoluyla,⁵⁶ yani “ehl-i hal ve'l-akd”ın ekseriyetinin seçimiyle tayin edilmiş,⁵⁷ Hz. Ömer “atama” (velayet-i ahd) suretiyle görevlendirilmiş,⁵⁸ Hz. Osman “özel şura” yani, önceki halifenin işaret ettiği kişilerin belirlemesiyle halifelik vazifesini almış ve Hz. Ali ise “ehl-i hal ve'l-akd”ın ekseriyeti eliyle tayin edilmiş ve sonra tümüne tabi olunmuştur.⁵⁹

⁴⁸ Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/871.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân (Te'vîlâtü Ehl-i Sünne)*, 441; Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/871.

⁵⁰ Hucurât, 49/13.

⁵¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 270-271.

⁵² Aliyyu'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 173-175.

⁵³ Sa'duddin Mes'ud b. Ömer Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 255.

⁵⁴ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 261-262.

⁵⁵ Şükrü Özen, “Büyük Türk Bilgini İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik”, *Mâtürîdî ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşiliği Meselesi* (İstanbul: M.Ü. İfay Yayınları, 2009), 524.

⁵⁶ el-Beyhaki, *el-İ'tikad ve'l-Hidaye ila Sebili'r-Reşad Ala Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaeti*, 471.

⁵⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 262; Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/463; Amidi, *Ebkaru'l-Efkar fi Usuli'd-Din*, 532.

⁵⁸ Eş'ari, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, 18; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 265; Amidi, *Ebkaru'l-Efkar fi Usuli'd-Din*, 547; Aliyyu'l-Kari, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 171-175.

⁵⁹ Rıza, *Ali b. Ebi Talib Rabiu'l-Hulefai'r-Raşidin*, 102; İbn Arabî, *el-Avasım vel-Kavasım*, 49-65; Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 41; Hizmetli, “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, 173.

İmâmet meselesini itikadî bir konu şeklinde görmeyen fırkalar, imamın vazifelerini devletin, hudûdların ve halkın güvenliğini temin etmek, geçimleri için gerekli çalışmaları yapmak, sorunların çözümüne çalışmak, had cezalarının uygulanmasını sağlamak ve gerektiğinde cihad etmek olarak ifade etmişlerdir. Zikrettiğimiz görüş sahiplerine göre imam, seçim yoluyla belirlenir. Cüveynî de imamın yalnız seçim yoluyla tayin edilebileceğini belirtmiş ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in ardından ilk imam olduğuna yönelik veya herhangi birinin imâmetine dair bir nasın bulunmadığını ortaya koymuştur.⁶⁰

Eş'arî âlimi Cüveynî'ye göre imamın belirlenmesinde nas ve tayin konusunun geçersizliğinin diğer delili ise Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e ilişkin dile getirdiği şu ifadelerdir: "Allah ve Müslümanlar ancak Ebû Bekir'i tanır." ⁶¹, "Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e tâbi olunuz." ⁶² "Aranızda Ebû Bekir bulunduğu vakit, başkasının namaz kıldırması uygun değildir." ⁶³ Bunun yanında Hz. Peygamber son hastalığı sıralarında imamlık görevini eda etmesi için Hz. Ebû Bekir'i belirlemiştir. Bundan dolayı ashab da Benî Sakîfe'deki görüşmede Hz. Peygamber'in imam olarak işaret ettiği Hz. Ebû Bekir'i, halife olarak seçmiştir. ⁶⁴

Öte yandan Cüveynî'ye göre Benî Sakîfe'deki toplantıda Hz. Peygamber'in "Kureyş'i öne geçirin ve onların önüne geçmeyiz", "İmâmlar Kureyş'tendir." ⁶⁵ ifadeleri gereği Sa'd b. Ubâde, imâmet noktasında namzetlikten çekilmiştir. Bu şekilde görüş ayrılıkları ortadan kalkmış ve Hz. Ebû Bekir imam olarak seçilmiştir. Eğer Hz. Ali ile ilgili bir nas bulunsaydı, herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın derhal o, halife olarak tayin edilirdi. ⁶⁶

İmâm Mâtürîdî'ye göre ise, imâmet konusu, inançla alakalı bir mesele olmayıp, akli bir meseledir. ⁶⁷ Müslüman toplum, imkân olduğu halde imam seçmezse, o vakit sorumlu olur. ⁶⁸ Çünkü Hz. Peygamber: "Bir kimse, zamanın imamını bilmeden ölürse, cahiliye devrinde yaşayan (müşrik ve putperest) kişilerin ölmesi gibi ölür," ⁶⁹ ifade buyurmuştur. Bunun yanında sahabeler, Hz. Peygamber'in ahirete irtihalini müteakip, imam veya halife seçme meselesini öncelikli vazife olarak telakki etmişlerdir. Hatta imam seçme meselesini, Hz. Peygamber'in defîn işlemlerine öncelemişlerdi. Sonraları ahirete irtihal eden her halifeden sonra da uygulama bu şekliyle devam etmiştir. ⁷⁰

Mâtürîdî âlimleri, imamın seçilmesi hususunda, Hz. Peygamber'in kendisinin ardından herhangi birini imâmet noktasında işaret buyurmadığı ve bundan dolayı ashabdan hiç kimsenin bu vazifeyi almak noktasında bir girişimde bulunmadığı görüşündedirler. Onlar, imâmetin vasiyet ve veraset suretinde olmaksızın, "ehlü'l-hal ve'l-akd" olarak ifade edilen belirli sıfatları haiz kimselerin tayiniyle gerçekleşeceğini ileri sürmüşlerdir. ⁷¹

2.4. Aynı Anda Birden Fazla İmam'ın Bulunması

⁶⁰ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 419-423.

⁶¹ Müslim, "Fedâilü's-Sahabe", 44.

⁶² Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, neş. Saîd b. Hâfız-Ahmed el-Halebî, Beyrut 1988, I, 160.

⁶³ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 422.

⁶⁴ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 67-68.

⁶⁵ Tirmizî, "Fiten", 49.

⁶⁶ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 62-64.

⁶⁷ Ebû Mansur Muhammed Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd* (Ankara: İsam Yayıncılık, 2003), 285.

⁶⁸ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 260.

⁶⁹ İbn Hanbel, "Müsned", IV, 96.

⁷⁰ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 259.

⁷¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 276; Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/842; Eş'arî, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, 168-170.

Eş'arî ve Mâtürîdî âlimlerin ilkesel anlamda İslâm toplumunun üst düzey lideri olan zat hususunda “tek imam” anlayışı ortak görüş olarak benimsenmiştir. Hz. Peygamber'in ardından imam olarak tayin edilmiş ve Müslümanların üzerinde ittifak edip kabul ettikleri idarecilerin tümü, hakimiyeti ellerine alabilmiş ve başka bir halifeye gerek duyulmamıştır. Müslümanların birliği, huzur ve esenliği için, bu ilke kabul görmüştür. Bu hususta ittifak edilip net bir irade ortaya konmuş ve imamın birden çok olabilmesi anlayışına karşı sert mesajlar içeren hadisler aktarıla gelmiştir. Bu hususta rivayet edilen en bilindik hadis şudur: “İki halifeye biat edildiğinde, ikincisini öldürün.”⁷²

Eş'arî âlimi Cüveynî'ye göre de aynı zamanda yalnız tek imam bulunabilir. Bu konu Hz. Ebû Bekir'in halife tayininden yola çıkılarak anlaşılabilir. Beni Sakîfe'deki belirleme esnasında bir zatın imam olarak belirlenmesi uygun görmüştür.

Asırlardır aynı zaman zarfında yalnız bir zat imâmet vazifesini ifa etmiş ve birden fazla halife eşzamanlı tayin edilmemiştir.⁷³ Aslında imam muhtelif görüşleri toplar, insanlar arasında vahdet ve nizamı hâkim kılar. Bundan dolayı aynı anda yalnız bir zat imam olarak bulunmalıdır. İmâmet makamıyla hedeflenen şey, ancak tek bir imamın var olmasıyla mümkün olabilir. Birden fazla imamın devleti yönetmesi sorunlara, bölünme, ayrışma ve daha birçok krize neden olacaktır. Devlet hakimiyetinin tesis edilmesi de yalnız bir imamla sağlanabilir. Devleti aynı anda iki imam yönetirse, işler aksar ve yavaşlar, ihtilaflar meydana gelir. Bunun sonucunda da iki lider rekabet duygusuyla hareket eder. Bu durum ciddi sorunlara ve çıkmazlara yol açar.⁷⁴ Aynı zamanda birbirine yakın yerlerde birden fazla zatın aynı anda imam olarak vazife yapmalarının meşru olmadığıyla alakalı icmâ da mevcuttur. Fakat bölgeler arasında çok fazla mesafe varsa ve iki imam birbirlerine çok uzakta kaldıysa bu durumda iki imam da uygun görülebilir. Ancak bu görüşte kesin bir şekilde ortaya konulmamıştır.⁷⁵

İslam topraklarının genişlemesi veya yerleşim yerlerinin birbirinden çok uzakta olması durumunu değerlendiren Cüveynî bu konuda imam tayin edilmesinin ardından imamın hakimiyet alanından çok uzakta olduğu için takibinde zorlandığı veya ulaşmakta güçlük çektiği yerler bulunuyorsa bu yerler başıboş bırakılmayacağı görüşünü savunur. Bu yörelerin sakinleri tabi olacakları bir lideri belirleyebilirler. İmamın böylesi yerlere ulaşmasının önündeki sıkıntılar engellerin aşılmasının ardından yöneticinin vazifesi son bulur ve yöneticiyle birlikte halkın tamamı imama itaat eder. Bunun sonucunda imam o yerleri makul bir biçimde yönetir. İmam belirlenmediği takdirde de insanlar yaşadıkları yerler için ayrı ayrı emirler tayin edebilirler. Ancak belirlenen bu zatlar imam değil emir olarak vazifelerini yürütürler. İki imam tayin edilmişse ilk sözleşme geçerli olur. Aynı zaman diliminde iki farklı imamın olması anlaşmazlıklara ve bölünmeye yol açacak, bu durum ise karışıklığa sebebiyet verecektir. Bu nedenle aynı anda iki imamın bulunması fikri kabul görmemiştir.⁷⁶

Mâtürîdîlere göre ise, aynı dönemde iki imamın göreve getirilmesinin lüzumlu ve doğru olmadığını, olması gerekenin tek bir imamın tayin edilmesi olduğunu, bu noktada sahabe efendilerimizin, iki imamı göreve getirmekle uğraşmamış olmalarını dayanak gösterirler. Eğer aynı anda birden fazla imamı tayin etmek caiz olsaydı, mahalle, köy gibi küçük yerleşim yerlerine varana kadar bir imamın vazifelendirilmesi gerekirdi. Şayet aynı dönemde birden fazla imamın olması uygun görülseydi, imâmete uygun zatların tümünün, yaşadığı yerleşim yerinde ve mensubu bulunduğu

⁷² Müslim, “İmare”, 3444.

⁷³ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 143.

⁷⁴ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 143-144.

⁷⁵ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 425.

⁷⁶ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 145-146.

kabilede imam olarak belirlenmesi caiz olacaktı. Bu ise imâmetin zorunluluğunun ortadan kalkmasına yol açacaktı. Birden fazla imamın tayin edilmesi sahabenin görüş birliğine ters düştüğü ve Müslümanlar arasında ayrılıklara sebebiyet vereceğinden ötürü kabul görmemiştir. İmamet bir kişiye verildikten sonra, bir başkası da aynı vazifeye gelirse, ikincisi isyan etmiş kabul edilir ve azledilir. Aynı dönemde iki kişiye imâmet sorumluluğu yüklenmişse, birbirine zıt iki tercih yapılmış olur ki, bu seçimler kabul edilmez. Bu durumda, onların her ikisi için ya da bir diğer kişi için seçim yenilenir.⁷⁷

Ehl-i sünnet mezhebinin büyük ekollerinden olan mâtürîdîler “tek imam” konusunda ısrar ederler. Bunun sebebi; bazı dönemlerde imamın hakimiyetinin zayıflamasından faydalanarak mezhebi ihtilaflar sebebiyle, bağımsız oluşumlara girip kendi ekolüne müntesip imam tayin etme yöneliminde bulunan grupların gizli veya aşikâr talepleri geri çevrilmekte, birden fazla imam tayininin güvenlik ve korunma kaygılarıyla alakalı olduğu, Müslümanların ortak bir yaşam ve diyalog imkanının bulunduğu bir zemin ve zamanda bu şekilde bir vaziyetin meşru olmayacağı belirtilmiştir. Bu şekilde, zamanın yönetsel problemleri sonucunda gittikçe güçlenen ihtilafçı ve ayrılıkçı grupların önü kesilmiştir.

2.5. İmam'ın Görevleri

İslam toplumunda İmâmın bazı vazife ve yükümlülükleri vardır. İmâmetin gerekliliği meselesi ele alınırken imam tayini veya nasbının dayanağı olarak da kabul edilen bu vazifeler, Mâtürîdîler tarafından nicel olarak muhtelif biçimlerde tespit edildiyse de o vazifelerin mana ve hükümlerinde fikir birliğine varmışlardır. Hem Mâtürîdî hem de Eş'arî'lere göre kendi dönemlerindeki olaylara göre tespit ettikleri bu vazifeler,⁷⁸ günümüz koşulları bakımından şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Hakimiyetin temsili: İslam toplumunun bir araya gelme vesilesi olan Cuma ve Bayram namazlarını kıldırmak, Müslümanlar arasında dinî emir ve yasaklarını uygulamak, ibadetlerin ifası için lüzumlu olan imkanları temin etmektir.⁷⁹

2. Bir arada yaşamanın sonucu olan ihtiyaçların temini için toplanacak vergilerin denetimli ve şeffaf olarak sarf edilmesi: Vergi toplama ile alakalı vazifeleri ifa etmek,⁸⁰ zekatları toplamak, güçsüz ve korumaya muhtaç bireyleri koruma altına almak,⁸¹ velileri bulunmayan kimsesizleri evlendirmek ve ganimetleri hakkaniyetli bir biçimde bölüştürmek,⁸² işsizlik sorununu çözmek,⁸³ devlet işlerinde görev alanların, görevlerini kolaylıkla ve selamet içerisinde yapabilmeleri için gerekli maddi imkanları temin etmek, İslam toplumunda ekonomik kalkınmayı, toplumun geneline yaymak, mü'minlerin ihtiyaçlarını belirleyip bu ihtiyaçlara cevap vermek, ihtiyaçlarını lüzumlu olduğunda doğrudan kendisine yöneltmelerini sağlamak, devlet çalışanlarının kazançlarını kimseye muhtaç olmayacak ölçüde tayin etme,⁸⁴ kimsesizlerin kimsesi olmak,⁸⁵ dolayısıyla kimsesiz küçük çocukları devlet himayesine almak ve “borç bırakarak, çoluk-çocuk terk eden kimselerin borçlarını devlet hazinesinden ödemek, arkasından bıraktığı kimselere de bakmak,”⁸⁶ zekat ve vergileri Müslümanlar arasında paylaşmak.⁸⁷

⁷⁷ Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/435-436; Bağdadi, *Usulü'd-din*, 273; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 272.

⁷⁸ Evkuran, *Sünni Paradigmayı Anlamak*, 18.

⁷⁹ Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/431.

⁸⁰ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 259.

⁸¹ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 259.

⁸² Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/823-830; Bağdadi, *Usulü'd-din*, 271.

⁸³ İbn Mace, “Ticaret”, 25.

⁸⁴ Ebû Davud, “İmare”, 10.

⁸⁵ Ebû Davud, “Nikah”, 20; İbn Mace, “Nikah”, 15; Darimi, “Nikah”, 13.

⁸⁶ Ebû Davud, “İmare”, 15; Tirmizi, “Feraiz”, 1; İbn Mace, “Sadakat”, 13; “Et'ime”, 9; Darimi, “Buyu”, 54.

⁸⁷ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 259.

3. Adliye ve iç güvenliğin muhafazası: Had ve cezaları gerçekleştirmek, zorbalanın, hırsızların ve eşkıyanın zararlarını önlemek, insanlar arasında cereyan eden uyuşmazlık ve sürtüşmeleri engellemek, adaleti gerektiği şekilde sağlamak, meşru şahitliklerin kabulü,⁸⁸ İslam toplumunda zulme hiçbir şekilde yol vermemek,⁸⁹ zâlimlerin karşısında, mazlumların hakları noktasında onların yanında olmak, mazlumun hakkını zâlimden almak, Şer'i hükümleri ve cezaları uygulamak, toplum içinde ortaya çıkacak fitne ve fesadı, kargaşa ortamına engel olmak, toplumun huzur ve güvenliğini tesis etmek.

4. Devletin dış tehlikelere karşı korunması: cihad etmek, devletin hudutlarını düşmanlara karşı muhafaza etmek, devletin askeri gücünü zamanın silahlarıyla donatmak, toplumda iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek,⁹⁰ orduyu komuta etmek ve hudutların güvenliğini sağlamak, Müslümanların yolculuklarını ve hac vazifelerini eda etmelerini temin etmek, onların yol güvenliğini sağlamak, Müslümanların ittihadını tesis etmek, onları düşman ordularının kalkışma ve saldırılarından muhafaza etmek, İslam devletinin topraklarını ve hudutlarını güvence altına almak.⁹¹

2.6. İmam'ın Azledilmesi Meselesi

İslâm imâmet anlayışında devlet başkanı, vazifeden alınmayı gerektirici herhangi bir iş yapmadığı sürece devredilmesi muhal bir yetki ile ömür boyu görevde kalmak üzere tayin edilir. Çünkü İslâm tarihinde imamların görev sürelerine sınır konulmamıştır. Dolayısıyla imamlar, hayatları boyunca vazifelerini sürdürmüşlerdir. Aslında imâmet makamı, nübüvvet makamına vekaleten bulunduğundan sanki nübüvvet makamına kıyas edilerek vazife süresi sınırlandırılmamıştır.⁹²

Eş'arî âlimi Cüveynî ise bu hususta imam bir sebebe dayanarak "ehlü'l-hal ve'l-akd" vasıtasıyla görevden alınabilir demiştir. Sözelimi imam irtidat ederse onun azledilmesi elzem olur. Dinden çıkan imam, tekrar Müslüman olursa eğer yalnız yeni bir seçim yoluyla imam olarak görevlendirilebilir. İmam aklını yitirdiğinde de azledilir. Çünkü imam akıl sağlığıyla alakalı bir sorun yaşadığı takdirde fikirleri anlaşılabilir ve özgür davranamaz. Bundan dolayı imâmet kabiliyetini kaybeden imam, görevden alınır. Aslında imamın görevi devlet işlerinin sevk ve idaresini, yürütülmesini sağlamak, toplumsal birlik ve düzeni hâkim kılmak ve devleti muhafaza etmektir. Bu görevleri yürütemeyecek durumdaki devlet başkanı azledilir. Diğer taraftan imam günahlardan kaçınmıyor topluma karşı sorumlulukları noktasında güven vermiyorsa onun derhal azledilmesi elzemdendir. Çünkü bu vaziyetteki kişi, imâmet makamı ile hedeflenen amaca uygun hareket edemez. Bunun dışında imamın fiske, görevden alınmasını gerektirecek kabildense derhal azledilir. Aslında fiske, imamın devlet idaresindeki kabiliyetini ortadan kaldırmaz. İmâmın günahlarından tevbe etmesi de mümkündür. Bu sebepten imam, her hatasından dolayı azledilemez. Yanılması ve küçük günahlar işlemesi imamın vazifesini yapmasına engel teşkil etmez. Büyük günah işleme hususunda ise imamın ısrar edip etmediğine bakılır ve bu durumda ısrar ediyorsa azledilir. İmam suça karışmamış veya şartlar farklılık göstermemişse görevden alınmaz. Çünkü bu konuda icmâ bulunmaktadır.⁹³

İmam hürriyetinden yoksun bırakılır veya hapse düşer, kurtuluşu mümkün değilse yerine yeni bir imamın belirlenmesi elzemdendir. Bunun dışında eğer insanlar imama tabi olmuyor, imamın yetkisi ve

⁸⁸ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 259.

⁸⁹ İmam Ebul- Mu'in En-Nesefî (F) - Cemil Akpınar, *İslâm inançları ve mezhepler arasındaki görüş farkları* (Konya: rabita Yayınevi, 1978), 48.Nahl, 16/90; Hadid, 57/25.

⁹⁰ Hacc, 22/41; Nahl, 16/90.

⁹¹ Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, II/823-830; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 233.

⁹² Süleyman Uludağ, *İslâm Siyaset İlişkileri*, İstanbul (İstanbul: Dergah Yayınları, 2008), 85-90.

⁹³ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 103-119; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 425.

tarafı kalmamış, herhangi bir gerekçe bulunmaksızın imamdan nefret ediyor ve imamı, destekçileri bile tek bırakmışlarsa artık imam vazifesini sürdürmez vaziyettedir. Bu imamın hali, esir düşen ve bundan dolayı vazifesini yürütemeyen imamın durumuyla benzerlik gösterir. Bu durumda imamın yerine bir başkasının belirlenmesi elzemdir.⁹⁴

İmam görevini yürütmesine engel bir rahatsızlık geçirdiği durumda fikirlerine başvurulmaz. İmam hastalığından dolayı tedavi görüyorsa görevini bırakması istenemez. Ancak imam, vazifesini yürütmesini olumsuz etkileyecek ağır bir rahatsızlık geçiriyorsa imam görevden alınmalıdır. Bunun dışında imamın yaptıkları insanları isyana ve bölünmeye yönlendiriyor; imam toplumda fesadın kaynağı olarak algılanıyor ve toplumsal düzen ortadan kalkmış, devletin hudutları korunamaz bir vaziyet almış, mazlumlar hak arayacak muhatap bulamıyorlarsa, o halde imâmet hususunda derhal önlem alınması önem arz etmektedir. Aslında imamın bölünmeyi ve ayaklanmaları engellemesi, toplumda birlik ve düzeni tesis etmesi, vatan sınırlarını koruması, hak sahiplerine hakkını teslim etmesi gerekmektedir. İmam artık bu vazifelerini yürütemiyorsa, acilen gerekli tedbirlerin alınması elzemdir. Cüveynî'ye göre imam kriz, ayrılık tehlikesi veya büyük sorunların ortaya çıkma ihtimali varsa görevi bırakamaz. Ancak imamın görevden affını istemesi düşmanlığı, fitneyi, kan akmasını engelleyecek ve toplumun maslahatına olacaksa elzemdir. Çünkü Hz. Hasan da vurgulanan sebeplerden dolayı imâmetten çekilmiştir.⁹⁵

Mâtürîdî imâmet anlayışında imamın görevden alınması hususunda iki muhtelif anlayış ortaya çıkmıştır: Bu görüşlerden biri, imamın görevden alınması yönüyle diğer görüşe göre ise görevden alınmaması yönündedir. Ancak hâkim anlayış imam adı verilen İslam devlet liderinin görevden alınmaması olarak benimsenmiştir.

Mâtürîdî imâmet anlayışında imam, görevden alınmayı gerektiren bir hale neden olmadığı takdirde devredilmesi muhal bir yetkiyle ve hayatı boyunca görevde kalmak için tayin edilir. Mâtürîdîler genellikle imamı vazifeden uzaklaştırma ve muhalefet etmektense bunun yerine öncelikle iyiliği emir (emr-i bi'l-ma'ruf) ve ıslah esaslarını kabul etmişlerdir. Hz. Ömer'in doğrulayıp Yüce Allah'a şükür sebebi olarak gördüğü "kılıç ile düzeltme" tavrı⁹⁶ ise, dönemin şartları ve Müslümanlar arası idari tartışmaların geldiği yıkıcı sonuçlar nedeniyle yasallaştırılmamış ve kurumsallaştırılmamıştır. Bütün bunlar fayda sağlamadığı takdirde, ümmete ve Müslümanlar adına imam belirleyen Ehl-i Hal ve'l-Akd kuruluna imamı görevden alma hakkı verilmiştir.

Mâtürîdîlere göre imam, adaletten uzaklaştığında yani fiska düştüğünde görevinden alınmalıdır.⁹⁷ İmam'ın fasıklığı konusunu elbette ki "ehlu'l-hal ve'l-akd" kurulu belirler.⁹⁸ Bununla beraber, mevzubahis halifeye, görevden alınmadan "ehlu'l-hal ve'l-akd" tarafından öncelikle nasihat edilmeli ve fiskından dönmesi talep edilmelidir. Fiskından geri dönerse azledilmesi gerekmez.⁹⁹ Özetle, imam adaletin hâkim olması, zulüm ve fıskın engellenmesi için tayin edilir. Zulme ve fiska meylederse, o vazifeye verilmiş amacına uygun hareket etmediği anlamına gelir. Eğer tavrını düzeltmeyecek ve bu menfi hareketinde ısrar edecek olursa, azlinden başka bir seçenek kalmadığı anlamına gelir.

⁹⁴ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 114.

⁹⁵ Cüveynî, *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*, 106-120.

⁹⁶ Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1990), 112.

⁹⁷ Muhammed Emin İbn-ül Âbidin, *Kitâb-ül eyman* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2004), 549.

⁹⁸ Taftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, 233-234.

⁹⁹ Muhammed Faruk en-Nebhan, *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan (İstanbul, 1980), 477.

Mâtürîdîlere göre imamın tayin edilme sebeplerinden biri de aklen ve bedenen sıhhatli olmasıdır. Onlara göre, imam, aklî ve bedenî bakımdan bulundurması gereken bazı vasıflarını yitirdiği takdirde görevden alınabilir.¹⁰⁰

İmam'ın azledilmesi konusunda yine Mâtürîdîlere göre, onun hukuki tasarruflarında ortaya çıkan kusurlar sebebiyle görevden alınabilir. Mevzubahis noksanlar iki çeşittir:

“Hacr Halinde: Halifenin yardımcılarında bir tanesinin onu etkisi altına alarak, kendisine karşı geldiğini hiçbir şekilde açığa vurmaksızın ve herhangi bir güçlük de çıkartmaksızın işlerin yürütülmesi konusunda ciddi bir etkiye sahip olması demektir. Bu durumda halife görevine devam eder. Fakat halifenin işlerini elinde tutan kişinin yaptıklarına bakılır. Eğer o kişinin yaptıkları, dinin hükümlerine uygun ve adaletin de gereği ise, halifenin bu yapılanları kabul etmesi caiz olur. Yoksa bu kimsenin yaptıkları dinin hükümleri dışında kalıyor ve adaletin de gereği değilse, halifenin bu yapılanları kabul etmesi caiz olmaz. Halifenin bu gibi kimsenin tasallutunu giderebilecek ve onun yaptıklarını önleyebilecek kimselerden yardım alması gerekli olur.”¹⁰¹

Kahr Halinde: Halifenin güçlü bir düşmanın eline düşmesi ve onun elinden kurtulmaya gücünün yetmemesidir. Bu durum hem imâmet akdinin yapılmasına hem de akdin devamına engeldir. Çünkü, bu durumda olan birisinin kurtuluş ümidi olmaz ve dolayısıyla Müslümanların işlerini yapamaz. Ümmet, böyle bir durumda başkasını seçebilmek¹⁰² yetkisine sahiptir.”¹⁰³

Mâtürîdîler, çoğunlukla fâsık imama karşı sabırlı olunması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁰⁴ Bu görüşe göre, imam sonuçta bir insandır ve yaptığı küçük hatalarına tahammül etmek gerekir.¹⁰⁵ Diğer bir deyişle böylesi bir hale sabretmek, bu hususta Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerle uymak ve toplum düzeninin korunmasını temin etmek için gereklidir.¹⁰⁶ Zira fâsık halife ona isyan edenlere karşı çoğunlukla direniş yoluna gider ve bunun neticesi fitneye yol açmış olur. Fitneyse masum bireyleri katletmekten daha kötü bir vaziyettir. Söz konusu nedenlerden dolayı, fâsık bir imamı görevden almaya meyletmeyip, ona tabi olmanın daha makul olacağını savunmaktadırlar.¹⁰⁷

Mâtürîdî âlimlerin bu görüşü benimsemelerinin ana nedeni ise daha önceki isyan hareketlerinin kanlı ve acı bir tarzda engellenmesi, Müslümanların beklenen başarıyı gösteremeyip daha büyük zarara uğramalarıdır. Diğer nedense, “Hz. Ali” ile “Hz. Muaviye” arasında verilen mücadelelerde İslam toplumunun bölünmesi, ümmet birliğinin ortadan kalkması ve bu durumun Müslümanların yüreklerinde oluşturduğu hüznün ve kederin büyüklüğü, en sonunda bu ayrışmanın toplumu ve kişileri daraltacak dereceye ulaşmasının ardından “cemaat yılı”nda güç bela oluşturulan ümmetin birlik ve beraberliğinin tahrip olmasından duyulan endişedir.¹⁰⁸

Fâsık devlet başkanının yaptıklarına tahammül etmek, hiçbir şey yapmamak anlamına da gelmemektedir. İslam düşünce tarihinde Hasan Basri ve Ebû Yusuf gibi önemli hukuk âlimleri, gerek

¹⁰⁰ Taftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, 233.

¹⁰¹ Ömer Neseî, *İslâm İnançının Temelleri* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1990), 204-205.

¹⁰² Neseî, *İslâm İnançının Temelleri*, 206-207; İbn Haldun, *Mukaddime*, 193.

¹⁰³ Maksut Çetin, *Mâtürîdîliğin Siyaset (hilâfet/İmamet) Anlayışı* (Atatürk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2013), 197-198.

¹⁰⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 273-275; Taftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, 233-257; Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 186.

¹⁰⁵ Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*, 186.

¹⁰⁶ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, ts., 104.

¹⁰⁷ İbn-ül Âbidin, *Kitâb-ül eyman*, 264.

¹⁰⁸ Osman Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 40.

duyulduğunda doğrudan veya mektupla vasıtasıyla imama yükümlülüklerini hatırlatmaktan da geri durmamışlardır.¹⁰⁹

SONUÇ

Kur'ân'da imâmete ilişkin âyetlere bakıldığında, din-devlet yönetimi ilişkisi bakımından şu çıkarımlar yapılabilir: İtikad, ibadet ve ahlak hususlarını direkt ve detaylarıyla ele alırken, yönetimle ilgili meselelere, cihanşümül özellikleri bulunan genel esasların dışında, herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Mesela Kur'an'da Hz. Peygamber'in ardından imamın kim olacağı, ne gibi vasıfları taşıyacağı ve nasıl tayin edileceğini, ülkenin yapısının ve idare biçiminin ne şekilde olacağına dair benzer idari konulara yer vermez ve bu konuda herhangi bir açıklamaya rastlanmaz. Kur'ân'daki devlet idaresi ilgili temel ilkeler genel anlamda, İslam toplumunun yapacakları şeyleri aralarında istişare aracılığıyla hal yoluna konulması, bireyler arasında adil ve hakkaniyetli kararlar verilmesi, yetkililere tabi olunması, emanetlerin ehline teslim edilmesi ve üstünlüğün ancak takvada olduğu biçimindedir.

İmâmet konusu, İslam mezheplerinin üzerinde en fazla durulan ilk ve en önemli mesele olmuştur. İslam mezheplerinin ekserisi imâmet adı verilen İslam devleti liderliğinin gerekliliğini söylerken, az bir kısmı da vacip olmadığı görüşündedirler. İslam devleti liderliği anlamına gelen imâmet problemi direkt olarak İslam inanç esaslarını veya islam akaidini değil, İslam hukuku ile alakalı bir meseledir. İslam fikir dünyasında siyaset denilen imâmet ya da devlet yönetimi ile alakalı münakaşaların merkezinde, Hz. Peygamber'in yerini alacak imamın nasla mı ya da seçimle mi yerine geleceği sorusu bulunmaktadır. Eş'arî-Mâtürîdî âlimleri bu hususta, ilk dört halife, biat adı verilen ve bugünkü manasıyla seçim olarak ifade edilebilecek bir metodla görev aldıklarından, imâmette esas olanı seçim yoluyla göreve gelmesi olduğunu ifade etmişlerdir.

Mâtürîdîliğe göre, imâmet konusu, inançla ilgili bir mesele olmayıp, akli bir mesele olarak görülmüştür. Eş'arîliğe göre de imâmet, inançla alakalı bir mesele ve dinî bir vecibe olmayıp; daha çok toplum maslahatının temin edilmesine dayalı idari ve toplumsal bir konudur. Mâtürîdî ve Eş'arîlerde prensip olarak "tek imam" görüşü kabul edilmiştir. Bu iki ekole göre Müslümanların liderliğine geçip İslam'ın kendisine yüklediği bütün sorumlulukları yerine getirebilmek pek kolay olmayacaktır. Devlet başkanı olarak, toplumu İslam'ın tayin ettiği doğrultuda idare edebilmek için, bazı vasıfları haiz olmalıdır. Genel anlamda imamın taşıması gereken vasıflar ilim sahibi, adil ve idarecilik yeteneğiyle donanmış olması ve bunlarla birlikte nesebinin Kureyş'e dayanması gerektiğidir.

Mâtürîdî ekolünde genel anlamda sahabeden itibaren hâkim olan görüş imamlara karşı isyan çıkarmanın caiz olmadığı şeklindedir. Günahkâr da olsa, zulme de bulaşsa büyük fitneye yol açmamak için devlet liderinin ardında namaz ikame edilir ve dinen yasaklanan bir işe hükmetmedikçe ona tabi olunur.

Mâtürîdîlerin ülke idaresi anlayışında imam, görevden el çektirilmesini gerektiren herhangi bir duruma neden olmadığı takdirde başkasına bırakılması imkânsız bir yetki ile ve daimî olarak devlet idaresinde bulunmak üzere tayin edilir. Mâtürîdîler genellikle imamı vazifeden azletme ve onu eleştirmeye karşın öncelikli vazifenin iyiliği emretmeyi "emr-i bi'l-ma'ruf" ve ıslah esaslarını kabul etmişlerdir.

Eş'arîler raşit halifeler zamanındaki tecrübeleri imâmetin aslı olması açısından incelemiş; imamların belirlenme metodlarını, sembol kabul etmiş ve geçerli görmüştür. Yine nasb sözleşmesinin

¹⁰⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (İstanbul, 1973), 27.

nasıl olması gerektiğini ifade ederken dört halifeyi ölçü şeklinde benimsemiştir. Eş'arî âlim Cüveynî Devlet başkanlığı anlayışını tarihî gerçeklik çerçevesinde biçimlendirirken; “Hz. Ebû Bekir”, “Hz. Ömer”, “Hz. Osman” ve “Hz. Ali”nin ahlaki üstünlükleriyle ilgili dini delilleri de ileri sürerek onların imâmet sıralamasının meşru ve isabetli olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumun ispatı olarak da icmâyı dayanak göstermiştir. Dolayısıyla ona göre raşit halifeler, hilafet bağlamında zamanın model şahsiyetleridir. Onun Kureyş'e mensub olanın imâmet koşullarını haiz olmadığı takdirde imâmet vasıflarını taşıyan başka bir zatın imâmete tayin edilmesi gerektiğini savunarak imâmeti yalnız bir soya bağlamaması da belirtilmesi gereken diğer önemli bir meseledir.

Kaynakça

- AcLûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafa*. Beyrut, 1988.
- Akaya, Necla. “İslam Hukuku'nda Kadının Siyasi Hakları”. *İslami Araştırmalar Dergisi* V/4 (1991).
- Aliyyu'l-Kari. *Fıkh-ı Ekber Şerhi*. çev. Hüseyin Erdoğan. İstanbul: Hisar Yayınları, 2010.
- Amidi, Ebû'l-Hasan Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Salim. *Ebkaru'l-Efkar fi Usuli'd-Din*. Beyrut: Daru'l-Kutub el-İlmiyye, 2003.
- Aydınlı, Osman. *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Bağdadi, Ebu Mansur. *Usulü'd-din*. Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, 1981.
- Beyhaki, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-. *el-İ'tikad ve'l-Hidaye ila Sebili'r-Reşad Ala Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaeti*. Beyrut: Daru'l-Yemame, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiyye ve Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul, 1975.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Mısır, 1907.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn. *Gıyasü'l-Ümem fi't-Tiyâsi'z-Zulem*. İskenderiye, 1979.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn. *Kitâbü'l-İrşâd*. Mısır, 1950.
- Çetin, Maksut. *Mâturidiliğin Siyaset (hilâfet/İmâmet) Anlayışı*. Atatürk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2013.
- Dalkıran, Sayın. *Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Sünnetin Şi'i Akidesine Tenkitleri*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000.
- Ebû Yûsuf. *Kitâbü'l-Harâc*. İstanbul, 1973.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İslamda Fıkhi Mezhebler Tarihi*, ts.
- Eş'ari, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbane an Usuli'd-Diyane*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Evkuran, Mehmet. *Sünni Paradigmayı Anlamak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir. *el-Okyânüsü'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhit*. çev. Âsım Efendi. Beyrut, 1986.
- Hamidullah, Muhammad. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1990.
- Hizmetli, Sabri. “Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”. *AÜİF Dergisi* XXVII (1986).
- İbn Arabi, Ebû Bekir. *el-Avasım vel-Kavasım*. Katar: Daru's-Sekafe, 1987.

- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem el-İfriki el-Mısri. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadır, ts.
- İbn-ül Âbidin, Muhammed Emin. *Kitâb-ül eyman*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2004.
- Karaman, Hayrettin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku*. İstanbul, 1984.
- Lewis, Bernard. *Ortadoğu*. çev. Selen Y. Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006.
- Mâturidi, Ebû Mansur Muhammed. *Kitabu't-Tevhîd*. Ankara: İsam Yayıncılık, 2003.
- Mâturidi, Ebû Mansur Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân (Te'vîlâtü Ehl-i Sünne)*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, Hafız Ebû'l-Huseyn b. Haccac. *Sahihu Müslim*. Riyad: Daru Tayyibe, 2006.
- Nebhan, Muhammed Faruk en-. *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*. çev. Servet Armağan. İstanbul, 1980.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în. *Tebziratü'l-Edille*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Nesefî, Ömer. *İslâm İnancının Temelleri*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 9. Basım, 1990.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şîi Hareketleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Özen, Şükrü. "Büyük Türk Bilgini İmâm Mâturidi ve Mâturidilik",. *Mâturidi ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşiliği Meselesi*. İstanbul: M.Ü. İfav Yayınları, 2009.
- Pezdevi, Ebû'l-Yusr, Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafettin Gölcük. Kayıhan Yayıncılık, 1994.
- Rayyıs, Ziyauddin. *en-Nazariyyatu's-Siyasiyyetu'l-İslamiyye*. Kahire: Daru't-Turas, 1976.
- Rıza, Muhammed. *Ali b. Ebi Talib Rabiu'l-Hulefai'r-Raşidin*. Daru Alemu'l-Kutub, 2005.
- Şehristâni, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Müessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, 1994.
- Şemseddîn Sâmi. *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.
- Taftazani, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer. *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi (Şerhu'l-Akaid)*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- Taftazani, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer. *Şerhu'l-Makasid*. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1998.
- Tâhâ, Hüseyin. *el-Fitnetü'l-Kübrâ*. Kahire, 1966.
- Tehanevi, Muhammed Ali b. Muhammed. *Keşşafu Istılahati'l-Fünun*. Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1998.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Siyâset İlişkileri, İstanbul*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.